

цих сеансах були присутні 14405 осіб. Варто відзначити таку цікаву деталь. Незважаючи на весняно-літні польові роботи, починаючи з квітня місяця, відбувалося зростання загальної кількості відвідувачів кіносеансів. Так, в січні 1926 р. кіно відвідали 3890 чоловік, а в березні – 4227. В кінці цього ж року кількість відвідувачів почала зменшуватися. В жовтні – 1388, а в грудні – 1454. Це пояснювалося непристосованістю приміщень для демонстрації кінофільмів у зимовий період (конюшні, старі поміщицьких магазинів, тощо), а також відсутність у багатьох селян доброго взуття, в якому можна було б подолати всю ту відстань від дому до місця де демонструється кінострічка [12, 77].

Кінофікація також трактувалась партійною ідеологією як „найбільш важливий засіб освіти і виховання народу”. Її розвиток на селі здійснювався завдяки функціонуванню доволі широкої мережі кінопересувок та незначної кількості стаціонарних кіноустановок, завдяки чому демонстрація на селі кінокартин набула доволі широкого поширення. Показ фільмів проводився як у спеціально пристосованих приміщеннях (клуби, пристосовані сараї, школи), так і у непристосованих приміщеннях – конюшні, старі поміщицькі магазини тощо.

1. Кокошко Ф.І. Кінофікація українського села наприкінці 20-х – у 30-ті роки ХХ ст. як засіб насадження комуністичної ідеології / Ф.І. Кокошко // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2001. – Вип. 4–5.

2. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921–1991 рр. / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000.

3. Карамоско Д. Організація кінороботи на селі / Д. Карамоско. – К. : Укрдержвидавництво, 1935.

4. Вольський Б. Кіно для села / Б. Вольський // Сільський театр. – 1926. – № 3.

5. Нечес Г. Планова кінофікація села / Г. Нечес // Селянський будинок. – 1925. – № 6.

6. Центральний державний архів громадських органів влади України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2692. – 1928.

7. Мармор А. Кінофікація та радіофікація Кам'янецької округи / А. Мармор // Селянський будинок. – 1927. – № 3.

8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2691. – 1926–1928.

9. Могило П. І. Кіно та молодь (Культурно-виховна робота кіно серед селянської молоді) / П. І. Могило. – Х. : ДВУ, 1929.

10. Сачук М. Сільські кіно-болячки та боротьба з ними (за матеріалами Київщини) / М. Сачук // Селянський будинок. – 1928. – № 11.

11. Фоменко В. Кінофікація села / В. Фоменко // Селянський будинок. – 1925. – № 3.

12. Мармор Л. Сільські кіно-установки / Л. Мармор // Селянський будинок. – 1926. – № 7–8.

О.Ф. Нікілєв

ШКОЛИ МАЙСТРІВ КОЛГОСПНОГО ВИРОБНИЦТВА: СПОДІВАННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема відбудови сільського господарства України у повоєнний період має достатньо солідну історіографію. Однак дослідження, здійснювані у радянський період, робилися лише в рідкісних тогочасній історіографічній традиції [1, 2, 3, 4]. Для сучасних

дослідників важливими стали іншого плану проблеми [5, 6]. Тож ефективність кроків держави з відбудови сільського господарства, зокрема, такого, як формування його матеріальної сфери працівниками належного освітнього і фахового рівня, на сьогоднішній день не знайшла належного висвітлення. Саме такий стан історіографічної ситуації проблеми і визначив вибір теми нашого повідомлення.

За умов гострого дефіциту на селі працівників необхідного фаху, викликаного загальним скороченням за 1941 – 1945 рр. чисельності населення України, зокрема, його сільської частини, державою було обрано курс на формування верстви так званих колгоспних кадрів: голів колгоспів, бригадирів, завідувачів фермами, рахівників тощо, – спроможних очолити колективні господарства та їх виробничі підрозділи, організувати й спланувати їх роботу у відповідності з вимогами часу і державно-партійного керівництва на чолі з Й. Сталіним. Вже під час визволення республіки, у 1943 р., Рада Народних Комісарів СРСР приймає постанову „Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, звільнених від німецької окупації”, якою ставилося завдання організувати однорічні сільськогосподарські школи, призначення яких полягало в підготовці „кваліфіцированных полеводів, садоводів, овощеводів, животноводів, младших ветфельдшерів, которые могли бы руководить этими отраслями в колхозах” [7, 62]. Спеціальною постановою 1944 р. Раднаркому СРСР такі школи були відкриті в усіх областях, краях і республіках країни. В Україні їх було 86 [8, 27].

Зазначена лінія була офіційно підтверджена рішеннями лютого 1947 р. Пленуму ЦК ВКП(б), який став визначальним в аграрній політиці держави на значний час. На ньому, в комплексі розглянутих проблем, уперше було приділено увагу, так би мовити, людському фактору, інтелекту. Було визнано важливу роль у створенні сільськогосподарського продукту кваліфікаційного і фахового рівня працівників всіх підрозділів виробничої та низових ланок обслуговуючої сфер галузі. Спрямованість рішень пленуму свідчила про те, що проблемою є недостатній кваліфікаційний рівень низових ланок матеріального виробництва та обслуговуючих його структур.

З метою вирішення цієї проблеми ставилося завдання розширити мережу шкіл, в яких готувалися майстри колгоспного виробництва до кількості, яка б повністю забезпечила потреби господарств кожної області в колгоспних кадрах цієї категорії. На кінець 1947 р. у Радянському Союзі вже функціонувало 492 школи [9, 9]. В Україні на 1950 р. їх кількість становила вже 97 [10, 161].

Для формування вищої керівної ланки колективних господарств пленум ухвалив рішення про організацію 2-річних шкіл з підготовки голів колгоспів. У червні 1947 р. Рада Міністрів СРСР своїм розпорядженням затвердила організацію 96 таких шкіл, у тому числі 19 – в Україні [9, 15]. У 1951 р. кількість їх в республіці була доведена до 25 і вони стали діяти в кожній області.

Таким чином, після лютого 1947 р. пленуму ЦК ВКП(б) почався активний розвиток категорії навчальних закладів, завдання яких полягало в підготовці фахівців колгоспного виробництва, що за своїм посадовим рівнем та функціями мали становити

проміжну ланку між основною масою рядового селянства і працівниками державних сільськогосподарських плануючих і контролюючих структур. За положенням, обидва типи шкіл мали здійснювати прийом на основі неповної середньої освіти і лише сільських жителів, задіяних у колгоспному виробництві. Однак, якщо в однорічних школах мали навчатися рядові колгоспники зі стажем роботи, що виявили організаційні здібності, то в дворічних – лише працівники, що вже займали керівні посади в колективних господарствах, а саме голови колгоспів, їх заступники, бригадири, завідувачі фермами і відділками, члени правління, голови і члени ревізійних комісій колгоспів.

Рівень підготовки, який мали надавати навчальні заклади такого типу, був досить низьким. За сучасною шкалою, випускники і одно-, і дворічних шкіл отримували дипломи про професійно-технічну освіту. У звітах сільськогосподарських органів про якісний склад керівників господарств та їх підрозділів вони проходили як практики. Не отримували вони і повної середньої освіти, що давало б можливість продовжити навчання для набуття кваліфікації вищого ґатунку як за фахом, так і за іншими спеціальностями.

Незважаючи на значення, яке держава надавала новостворюваним навчальним закладам у підготовці верстви керівників колгоспних кадрів, вони з перших же років свого існування не мали з її боку необхідної уваги. Насамперед це стосувалося формування та зміцнення матеріально-технічної та науково-виробничої бази, що, в кінцевому підсумку, визначило невисокі якісні та кількісні показники протягом всього періоду їх діяльності. Так, і сільськогосподарські школи, і школи з підготовки голів колгоспів створювалися на порожньому місці. За умов дефіциту вільних споруд їм виділялися місцевими органами влади приміщення, що за санітарними нормами не відповідали своєму призначенню. Вони потребували серйозного ремонту, були тісними, темними, у більшості без водопостачання та каналізації, часто – без електричного освітлення. Так, у 1949 р. третина сільськогосподарських шкіл освітлювалася газовими лампами. В 1952 – 1953 н. р. 15 % їх ще перебували в такому стані [11, 80]. Ряд шкіл протягом років, через брак коштів на будівництво власних навчальних приміщень, мусили проводити навчально-виховну роботу на базі інших установ і підприємств. Так, третина шкіл голів колгоспів ще у 1952 н. р. функціонувала в орендованих приміщеннях [12, 2].

Навчання, через відсутність необхідної кількості площ у всіх навчальних закладах, відбувалося у дві, а то й у три зміни. Для нормального навчального процесу не вистачало класних столів, парт, шаф, необхідних наочних приладів тощо. У бібліотеках спостерігався гострий дефіцит підручників та навчальних посібників. Наявна література була в основному російськомовною, що ускладнювало навчальний процес. Адже сільські школи були українськими. Найбільш негативно така ситуація позначалася на підготовці кадрів у західних областях – там російська мова почала вивчатися лише після війни.

Серйозні проблеми були і з навчально-виробничою базою. З перших же років свого існування школи постійно мали недостатню кількість техніки, необхідного обладнання тощо. Так, у 1946 р.

на всі сільськогосподарські школи припадало лише 27 тракторів та 93 автомобілі. Однак і цього мізеру 66 % було непридатне для виробничого навчання і підлягало списанню [12, 2]. Багато шкіл не мало навчальних майстерень. У школах молодших ветфельдшерів не вистачало інструментарію і ліків, у школах садівників – обладнання для обробки садів і плодів. У навчальних закладах обох видів відчувалася гостра нестача худоби. У більшості шкіл утримувалося від однієї до чотирьох тварин певного виду, що не давало можливості створити навчальні ферми, ветеринарні клініки. До того ж, школи мали недостатню кількість угідь для організації повноцінних навчальних господарств із усім комплексом знарядь і виробничих процесів, властивих колгоспному виробництву нашої республіки, де б учні отримували необхідні для їх майбутньої діяльності професійні навички. Так, сільськогосподарським школам, за положенням, мало було виділено по 100 – 150 га, але в 1946 – 1947 навчальному році лише 22 з них мали вказану норму, а 11 – взагалі не мали землі [10, 161]. В 1952 – 1953 н. р. після об'єднання частини шкіл і зменшення їх кількості до 83, справи хоч дещо покращали, але все одно не відповідали вимогам [13, 54].

Складною залишалася і соціально-побутова ситуація в школах. Протягом досліджуваного періоду вони постійно відчували гостру потребу в гуртожитках. Так, у 1946 р. лише 40 % сільськогосподарських шкіл мали приміщення для помешкання учнів, в 1950 – 53 %, в 1952 н. р. – 73 % [15, 18]. Аналогічна ситуація мала місце і в школах з підготовки голів колгоспів. У 1947 р. більше половини з них не мали гуртожитків. Але ще гостріше стояло питання про забезпечення всіх бажаних місцями. Так, у 1946 р. сільськогосподарські школи змогли надати місця лише 40 % своїх учнів, в 1949 – 36,2 %, а в 1950 р. – навіть 35 % [14, 12; 18, 18]. Протягом 1952 – 1953 н. р. в школах голів колгоспів гуртожитками було забезпечено лише 42 % учнів [12, 2]. Інші ж мусили мешкати на „кутках” та приватних квартирах (вартість проживання в них коштувала від 25 до 50 крб. в місяць, з роками переміщуючись в бік вищої межі). Аналогічна ситуація мала місце з інвентарем та постільною білизною. Так, якщо в 1946 р. забезпеченість ліжками, матрацами, подушками, простирадлами становила 20 – 25 %, то в 1950 р. – 50 % і значна частина учнів мусила користуватися власними, привезеними з дому [11, 30; 14, 12].

Типовим явищем для шкіл обох рівнів була відсутність місць для підготовки до занять, читальень, клубів, площ для занять спортом, а особливо – приміщень санітарно-гігієнічного призначення. Так, оскільки більшість навчальних закладів розташовувалася в сільській місцевості, де система медико-санітарного догляду мінімум відповідала вимогам, то для учнів були дуже обмежені можливості для дотримання санітарно-гігієнічних норм, а саме для регулярного користування лазнею, пральнею тощо (за період 1946 – 1950 рр. можливості для задоволення зазначених потреб з'явилися лише в 15 школах: там були збудовані лазні та приміщення для прання).

Основною причиною такого матеріального стану шкіл було їхнє хронічне недофінансування. Воно визначалося як загальними мінімальними виділеннями коштів галузі, так і місцем цієї категорії навчальних закладів у системі поглядів тогочасного

державно-політичного керівництва на сільське господарство. Розглядаючи їх як не досить важливу ланку виробничого процесу галузі, Рада Міністрів СРСР у 1947 р. частину тягара з фінансування навчальних закладів переклала в Україні і Росії на республіканські та місцеві рівні. В результаті цього до початку 1950-х рр. у республіці школи з підготовки колгоспних кадрів фінансувалися з чотирьох джерел: союзного, республіканського, обласних і колгоспних бюджетів.

У найгіршому стані були школи, які фінансувалися за рахунок облвиконкомів та колгоспів. Така ситуація негативно позначилася на організації навчального процесу в школах, формуванні їх матеріально-технічної бази, якості підготовки кадрів, призводила до систематичної затримки (по декілька місяців) викладачам заробітної плати.

Недостатність фінансування шкіл ставила і перед учнівськими колективами проблеми матеріального характеру. Так, досить невисокою була стипендія. Вона не забезпечувала найнеобхідніших потреб учнів. Її не вистачало навіть на харчування. У сільськогосподарських школах при вартості триразового харчування на день у середньому 3 крб., вона становила всього 80 крб., у школах з підготовки голів колгоспів – 200 крб. [16, 25; 17, 18]. Але й харчування там коштувало значно дорожче – 9 – 11 крб. Водночас, за даними Міністерства сільського господарства республіки, побутові й навчальні потреби учнів коштували приблизно 500 крб. на місяць [17, 18]. Такий рівень витрат був непомірно обтяжливим для багатьох колгоспників. Тим більше, що колективні господарства, після направлення своїх членів до шкіл, ніякої допомоги ні їм, ні їхнім родинам не надавали. Тобто, матеріальний бік робив навчання в цих школах непривабливим для сільських жителів, особливо для людей старшого віку, що мали на утриманні сім'ї. А саме вони становили більшу частину керівників різних підрозділів колгоспного виробництва.

Результатом всього комплексу проблем, пов'язаних з організацією та діяльністю нової категорії навчальних закладів, було досить стримане ставлення колгоспників до навчання в них. Районним органам, що займалися набором в ці школи, доводилося докладати чимало зусиль для виконання спущених „згори”, щорічно зростаючих планів набору в них. Але, незважаючи навіть на продовження „вступної” кампанії на 2 – 3 місяці після офіційного початку занять, щороку плани прийому виконувалися в середньому на 90 %.

Керівництво шкіл, намагаючись утримати ситуацію з контингентом учнів хоча б на такому рівні, змушене було відступати від вимог щодо якісних характеристик абітурієнтів: їх віку, посадового та освітнього рівнів, виробничого стажу тощо. Однак позначалося на якісних показниках роботи шкіл і, в кінцевому результаті, на виконанні програми, яка ставилася державним керівництвом створенням такої категорії навчальних закладів.

Фактично в умовах постійно зростаючих планів набору школи змушені були здійснювати збільшення кількісних показників підготовки кадрів за рахунок втрати її якості. Це ж визначало значний відсоток відрахованих за неуспішність (він щорічно становив від 10 до 20 % від загалу зарахованих) та ще більший –

не використовуваних на виробництві за прямим призначенням. Основною причиною виступали вікові характеристики випускників, стаж і місце їх роботи до навчання, виробничий досвід. На практиці господарства та виробничі підрозділи в них очолювали особи не молодші 30 – 35 років. Такі ж випускники становили досить незначний відсоток. Наприклад, у школах голів колгоспів у 1949 р. їх було лише 233 особи, або 9,7 % всіх, що отримали диплом, у 1952 р. – 278, що становило 13,8 % підготовлених того року [18, 5; 19, 11]. У сільськогосподарських школах, основну масу учнівських контингентів яких складали учні віком від 19 до 30 років, їх було ще менше. У звітах вони включалися в графу „старше 30 років”. У 1947 р. особи віком 30 років і старше становили в складі їхніх випускників 5,2 %, в 1949 р. – 4,8 %, в 1953 – 6 % [8, 5; 13, 11; 14, 61]. Фактично лише такий відсоток випускників шкіл міг розраховувати на отримання посади за фахом. Інші ж при поверненні до свого господарства мусили працювати на посадах, з яких направлялися на навчання.

Отже, слабка матеріально-технічна та навчально-виробнича бази шкіл з підготовки сільськогосподарських кадрів, з одного боку, недостатня увага самої держави до проблем соціально-економічного і матеріально-побутового забезпечення учнів, з іншого, визначали серйозні якісні та кількісні невідповідності цих закладів потребам колгоспного виробництва. Результатом такого стану речей було досить незначне використання їх випускників за призначенням. Так, з 75000 осіб, підготовлених упродовж 1946 – 1953 рр. сільськогосподарськими школами, на початку 1954 р. працювало в колгоспах за спеціальністю лише 15% [13, 50]. У тому ж році випускників шкіл з підготовки голів колгоспів, яких з 1949 р. (рік першого випуску) по 1953 р. було підготовлено 7200 осіб, у колгоспах працювало лише 55,4 %. З них за спеціальністю, отриманою в навчальному закладі, а саме – керівниками господарств, тільки 21 %, тобто 837 осіб [20, 21]. Це становило лише 4,4 % всього корпусу голів колгоспів республіки. Більшість його складалася з осіб з шкільною початковою та середньою неповною освітою.

Фактично завдання, що ставилися державою зі швидкого і дешевого забезпечення колгоспного виробництва кадрами, здатними у післявоєнний період здійснювати ефективне забезпечення її потреб у сільськогосподарській продукції, не було виконане. Фінансових і матеріальних коштів, що виділялися для навчальних закладів, які готували такі кадри, виявилось недостатньо для їх ефективної діяльності. Моральні та психологічні зусилля десятків тисяч колгоспників також виявилися марними. Адже витрачений на отримання освіти час і сама освіта не давали можливості працювати за фахом і в майбутньому – можливостей для професійного росту.

1. Борисов И.О. О подборе и воспитании кадров земельных работников/ Социалистическое сельское хозяйство. – 1946. – №12.

2. Конюшков С.Я. Мероприятия Коммунистической партии Советского Союза по подготовке, подбору и расстановке сельскохозяйственных кадров в послевоенный период (1946 – 1954 гг.): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. ист. наук. – М., 1955

3. Петренко В.С. О подготовке сельскохозяйственных

кадров на Україні (1946 – 1965 гг.) // *История СССР*. – 1969. – №4.

4. Пронин О. Государственные сельскохозяйственные школы // *Социалистическое сельское хозяйство*. – 1946. – № 12.

5. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60 – 80-ті рр. ХХ ст.). – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 20016.

6. Рибак В.І. Соціально-побутова інфраструктура українського села. 1921 – 1991. – К.-П.: Абетка, 2000.

7. Російський державний архів економіки (далі – РДАЕ). – Ф. 7486. – Оп. 18. – Спр. 3162.

8. РДАЕ. – Ф. 7486. – Оп. 17. – Спр. 2079.

9. РДАЕ. – Ф. 7486. – Оп. 17. – Спр. 2055.

10. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 183.

11. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 338.

12. РДАЕ. – Ф. 7486. – Оп. 18. – Спр. 670.

13. РДАЕ. – Ф. 7486. – Оп. 18. – Спр. 190.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 27. – Оп. 27. – Спр. 57.

15. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 27. – Спр. 902.

16. РДАЕ. – Ф. 7486. – Оп. 18. – Спр. 157.

17. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 110.

18. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 188.

19. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 318.

20. ЦДАВОВУ. – Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 952.

А.В. Ніколаєва

ПРИДОРОЖНІЙ ХРЕСТ У ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

Важливе місце в повсякденному житті українців займають різноманітні обереги, що використовуються для захисту індивіда та його оточуючого середовища від усляких негативних явищ. Окремого дослідження потребують обереги, що застосовуються для захисту загального середовища певного соціуму, тобто захищають спільний простір, призначений для постійного перебування індивідів, наприклад, населеного пункту, вулиці тощо. Найпоширенішими серед спільних оберегів є придорожні хрести, які встановлюються усією громадою для захисту населеного пункту від хвороб та епіdemій, війн і стихійних лих та, звісно, нечистої сили.

Щодо історіографії, то у 1865 році професор російської церковної історії Іван Малишевський опублікував статтю про придорожні хрести [1, 1-106]. Саме ця праця може слугувати зразком комплексного підходу до проблеми встановлення хрестів на теренах колишньої Російської імперії. Дослідник систематизував хрести за функціональною ознакою, виокремивши хрести при дорогах, на роздоріжжі, перехресті, у лісі, на полі, на пагорбах, біля водоймищ, на околицях населених пунктів. Найбільше уваги автор приділив дослідженню витоків цієї традиції. На його думку, християни, маючи на меті уберегти себе від спокуси, встановлювали хрести для постійного нагадування про розп'ятого Ісуса Христа [1, 6]. Окрім того, придорожні хрести слугували знаменням про початок впровадження християнства в країні, перемоги христової віри над невір'ям та нагадували про місця хрещення людей [1, 42-43]. Своєю думкою автор обгрунтував повідомленням Нестора Літописця про встановлення Св. Андрієм Первозванним хреста на київських пагорбах [1, 7]. Левову частку статті Малишевський присвятив визначенню місця

встановлення хреста. Так, дослідник прослідкував взаємозв'язок придорожніх хрестів з надмогильними і зазначає, опираючись на археологічні матеріали, що на місцях, де розташовуються придорожні хрести, археологи часто знаходять залишки старих кладовищ [1, 19, 56]. Автор припустив, що хрестовстановлення на роздоріжжі відбувалося саме на тих місцях, де у язичників на стовпах стояли урни з прахом померлих. З цією традицією пов'язане уявлення про те, що на перехрестях збираються душі померлих [1, 54]. Хрести встановлювали також на місці зруйнованої церкви, зокрема, вівтаря, місцезнаходження якого вважається чистим і святим. Такі хрести були огорожені перилами [1, 56-57]. Крім того, дослідник зробив припущення, що при дорозі ховали утоплеників, самогубців чи вбитих грабіжниками, тому молитва перехожих слугувала помилуванням тих, хто помер „наглою” смертю [1, 57]. При в'їзді до населеного пункту хрести ставили ті, в кого один з членів сім'ї загинув на війні з метою поминання померлого [1, 58]. Однак започаткування традиції встановлення „фігур” при в'їзді Малишевський відносив до періоду татарських набігів, зазначаючи, що хрести встановлювали як подяку за визволення населеного пункту від татар. Автор наголосив на тому, що хрест – це символ заселення земель після набігів [1, 59].

На рубежі ХІХ – ХХ століть придорожнім хрестам свої розвідки присвятили Микола Сумцов, Іван Беньківський, в яких вони зазначили ареал розповсюдження „фігур”, намагалися прослідкувати їх походження, описували вірування, пов'язані з ними. Хведір Вовк зробив спробу окреслити придорожні хрести Волині в контексті дослідження дерев'яної сакральної архітектури. Так, етнограф описував вигляд тогочасних хрестів, зазначаючи, що досить часто „фігури” мають до п'яти і більше метрів у висоту і прикрашаються розп'яттям Ісуса Христа разом зі знаряддями його тортур: губкою і списом, кліщами, цвяхами, молотом, іноді з тридцятьма срібниками та драбиною. Також дослідник звернув увагу на „одягання” хреста в сорочку померлої дитини або фартух, який спеціально шиється для „фігури” як подяка за одужання дитини [2, 37].

З приходом радянської влади на західноукраїнські землі традиція встановлення придорожніх хрестів була перервана: „Хрестів було багато, то комуністи позрізали їх, ні одного не полишили, ні церкву, нічого... в дев'яностому році почалось вже перестройка, почалась оця вже свобода релігії, в нас церкву построїли, і хрести вже зразу поставили, на том же місці, поставили хрести, там де наші діди ставили, батьки, вже ми діти їхні, то ми поставили ті хрести, та де вони стояли і це не тільки в нашому селі, ви проїдтесь по всіх сьолах, де вони були, так вони там і поставили” (Записано автором від М. О. Гарковець в с. Радове Зарічненського р-ну Рівненської обл.). Окрім того, зафіксовані знущання більшовиків над „фігурами”, такі як стріляння в хрест [3, 172], що мало на меті показати зневагу до релігії загалом та церкви зокрема. За свідченнями респондентів, хрести почали знову встановлювати в період перебудови та на початку 90-х років ХХ століття за ініціативи місцевих громад та церкви.

Щодо сучасного вивчення придорожніх хрестів, то, на жаль, на сьогодні не існує ґрунтового дослідження, яке б сповна висвітлювало цю тематику.